

POBYT I NAUCZANIE PRYMASA POLSKI KARD. AUGUSTA HLONDA NA TERENIE PÓŹNIEJSZEJ DIECEZJI KOSZALIŃSKO-KOŁOBRZESKIEJ²

Wstęp

Rok 2022 przeszedł do historii pod znakiem świętowania jubileuszu 50-lecia istnienia diecezji erygowanych przez papieża Pawła VI 28 czerwca 1972 r. bullą *Episcoporum Poloniae coetus*, na Ziemiach Odzyskanych. Było to historyczne wydarzenie wieńczące długoletni proces formowania się struktur kościelnych na tych terenach. W bogatej historii tychże procesów szczególnie ciekawą jest historia związana z działalnością kardynała Augusta Hlonda, który niewątpliwie swoimi odważnymi decyzjami kładł podwaliny pod to dzieło. Przedmiotem artykułu jest rekonstrukcja wizyt prymasa na terenie późniejszej diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej.

1. Specjalne pełnomocnictwa

Z racji wyjazdu z Polski nuncjusza apostolskiego abpa Filippo Cortesi w 1939 r. wraz z korpusem dyplomatycznym *Stolica Apostolska* nie miała wpływu na losy Kościoła. Starano się zapobiegać sytuacjom, w których działalność kościelna byłaby w jakikolwiek sposób zakłócona. O ile łączność pod okupacją niemiecką była możliwa tylko przez nuncjusza w Berlinie, o tyle problem istniał na terenach okupowanych przez ZSSR, gdzie Kościół został zupełnie odcięty od kontaktów i zdany na tajną działalność. Rozwiązaniem problemów miały być specjalne pełnomocnictwa udzielone przez Piusa XII 30 listopada 1939 r., a skierowane przez metropolitę lwowskiego obrządku greckokatolickiego Andrzeja Szeptyckiego wszystkim biskupom diecezji (greckokatolickim i rzymskokatolickim) pod okupacją sowiecką³. Dawały im możliwość mianowania dwóch kapłanów, którzy zastąpią (w określonej kolejności) przeszkolonego w jakikolwiek wojenny sposób biskupa diecezjalnego, tym samym zapewniając zarząd diecezji. Ponadto 11 grudnia 1942 r. zostały udzielone specjalne pełnomocnictwa

¹ Ks. mgr Sebastian Kapuściński, wikariusz w parafii pw. Narodzenia NMP w Szczecinku; ORCID: 0009-0005-0522-055X, e-mail: skapuscinski@proton.me.

² Fragment pracy magisterskiej *Pobyt i nauczanie prymasa Augusta Hlonda w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej* napisanej pod kierunkiem ks. dr. Tadeusza Ceynowy i obronionej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego w 2020 r.

³ Tekst oryginalny w języku łacińskim: Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej w Pile (dalej ASIP), *Acta Hlondiana* (dalej AH), t. VI, cz. 14, *Wykaz przywilejów udzielonych biskupom polskim pod okupacją sowiecką przez papieża Piusa XII – z Watykanu 30 XI 1939*, 50–56.

polskim metropolitom⁴. Podjęte działania nie przyniosły jednak żądanych efektów. Po wojnie zaistniał również problem związany z przemieszczaniem się ludności. Z odebranych Polsce terenów wschodnich zaczęto przesiedlać ludność na ziemie zachodnie, dotąd przynależące do Rzeszy. Często były to przesiedlenia całych miejscowości. Wraz z ludźmi przyjeżdżali kapłani i osiedlali się na terenach, na których trzeba było podejmować świątynie uprzednio należące do protestantów, a na dodatek zniszczone przez zawieruchę wojenną⁵.

Poważnym problemem była kwestia jurysdykcji kościelnej udzielanej przez biskupów kapłanom, dzięki której mogli sprawować sakramenty. Wielu kapłanów, szukając rozwiązania problemów, zgłaszało się do abpa Adama Sapiehy z Krakowa, sądząc, że będzie władny zaradzić problemom, tymczasem odsyłał on księży do ordynariuszów miejsca. W wypadku, gdyby to było niemożliwe, a duchowni byli kapelanami wojskowymi, radził, by na mocy pełnomocnictw wojennych pełnili opiekę duszpasterską⁶. Żaden z polskich hierarchów takiej władzy nie mógł udzielić, gdyż ich władza sięgała określonych granic diecezji. W nawiązaniu do sytuacji abp Adam Sapieha wystosował list do Stolicy Apostolskiej zawierający prośbę o specjalne pełnomocnictwa dla kard. Augusta Hlonda oczekiwanego w Polsce⁷.

Pius XII udzielił pełnomocnictw kardynałowi Hlondowi 8 lipca 1945 r.⁸ Tekst⁹ rozpoczyna się od komunikatu o postanowieniu papieża, aby „skorzystać z roztropnych i świątłych działań gorliwego Prymasa Polski, aby uporządkować, w sposób najlepszy z możliwych (...) to, co tyczy się delikatnej kwestii uprawnień kościelnych”¹⁰. Następnie w punktach zostały zaprezentowane szczegółowe postanowienia. Pierwszy informuje o szczególnych okolicznościach, jakie wywołały konieczność nadzwyczajnych działań, którymi było udzielenie specjalnych uprawnień ordynariuszom. Tym samym papież podtrzymał „te z nich, które miały charakter klauzul do jednorazowych zezwoleń”¹¹. Następnie papież zobowiązał kardynała Hlonda do pośredniczenia między ordynariuszami a Stolicą Apostolską w sprawie potrzebnych uprawnień, które wykraczają

⁴ Jerzy Pietrzak, *Pełnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945–1948*, t. 1 (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009), 35–36.

⁵ Na temat zastanych w 1945 r. struktur kościelnych oraz szczegółowych informacji: Grzegorz Wejman, „Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956”, w: *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*, t. 1: 1945–1956, red. Michał Siedziako, Zbigniew Stanuch, Grzegorz Wejman (Szczecin: IPN, 2016), 38–57.

⁶ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 606.

⁷ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 607; Jan Żaryn, *Kościół a władza w Polsce 1945–1950* (Warszawa: DiG, 1997), 17.

⁸ Leszek Wilczyński, *Dzieje archidiecezji poznańskiej XX wieku i na początku XXI wieku* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019), 99.

⁹ Tekst w języku włoskim, ASIP, AH, t. VI, cz. 15, *Wykaz nadzwyczajnych uprawnień udzielonych kard. A. Hlondowi przez Stolicę Apostolską dnia 8 lipca 1945 r.*, 37–39; w języku polskim: Peter Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, t. 1 (Poznań: W drodze, 1994), 16–17.

¹⁰ Raina, *Kościół w PRL*, 16.

¹¹ Raina, *Kościół w PRL*, 16.

poza zakres pierwszego punktu. Punkty trzeci i czwarty są bardziej złożonymi. Trzeci traktuje o sposobie postępowania w razie konieczności udzielenia przez Stolicę Apostolską uprawnień. Opisany został w trzech podpunktach schemat, jakim posługują się przedstawicielstwa papieskie. Kardynał został zobowiązany do ich przestrzegania. Po pierwsze, miał obowiązek telegraficznego informowania Sekretariatu Stanu „o naturze i ilości pożądanых uprawnień, starając się wskazać, przynajmniej wówczas, gdy mogłyby powstać wątpliwości, właściwą Świętą Dykasterię”¹². Po wtóre, niezwłocznie po otrzymaniu odpowiedzi ze Stolicy Apostolskiej prymas miał zredagować reskrypty według wzorów Kurii Rzymskiej. Po trzecie, na koniec roku lub najszybciej, jak będzie to możliwe, kardynał miał obowiązek przesłać Stolicy Apostolskiej „szczegółowe sprawozdanie o uprawnieniach i dyspensach przyznawanych tym trybem, załączając oryginały suplik i zaznaczając wysokość ofiar wniesionych przez proszących o indult”¹³. Czwarty punkt, najbardziej obszerny i najbardziej szczegółowy, informuje o uprawnieniach prymasa. Obwarowane zostały one czterema warunkami, jakie musi spełniać działanie: brak łączności ze Stolicą Apostolską, delikatność sprawy nie pozwala na łączność telegraficzną, „i zarazem zwłoka może pociągnąć za sobą niebezpieczeństwo wielkiej szkody”¹⁴, udzielone pełnomocnictwa „pozostają w mocy jedynie przez czas trwania szczególnych okoliczności”¹⁵. Uprawnienia nadane kardynałowi Hlondowi zezwalały mu udzielać „razem i z osobna, wszystkie łaski i dyspensy, jakich udziela zazwyczaj Stolica Apostolska”¹⁶, wyłączając: zwolnienia kapłanów z obowiązku celibatu, dyspensowania małżeństwa prawomocnie zawartego, ale niedopełnionego oraz dyspensowania od przeszkody powinowactwa w pierwszym stopniu w linii prostej po zawarciu małżeństwa¹⁷. Dokument nadał prawo prymasowi, na wypadek, gdyby nie można było wybrać wikariusza kapitulnego¹⁸, mianowania administratorów apostolskich *ad nutum Sanctae Sedis*¹⁹. W obu przypadkach prymas mógł przyznać uprawnienia biskupa rezydencjalnego, ale nie mógł mianować pełnoprawnych biskupów²⁰. Kolejny punkt przypomina prymasowi, że nie może dyspensować do święceń kandydatów,

¹² Raina, *Kościół w PRL*, 16.

¹³ Raina, *Kościół w PRL*, 16.

¹⁴ Raina, *Kościół w PRL*, 16.

¹⁵ Raina, *Kościół w PRL*, 16.

¹⁶ Raina, *Kościół w PRL*, 16.

¹⁷ Raina, *Kościół w PRL*, 16–17.

¹⁸ Wikariusz kapitulny – w momencie wakowania diecezji władza przechodziła w ręce kapituły katedralnej, która wybierała wikariusza kapitulnego. Był on rządcą diecezji w okresie wakatu stolicy biskupiej. Funkcja zaniknęła wraz z promulgacją nowego kodeksu prawa kanonicznego w 1983 r. „Wikariusz kapitulny”, dostęp 22.11.2020, https://silesia.edu.pl/index.php/Wikariusz_kapitulny.

¹⁹ Administrator Apostolski *ad nutum Sanctae Sedis* – zarządca administratury apostolskiej lub innego Kościoła partykularnego specjalnie mianowany przez papieża (na skinienie Stolicy Świętej), mający władzę zastępczą, zrównany z władzą biskupa diecezjalnego. Mirosław Sitarz, „Administrator apostolski «ad nutum Sanctae Sedis»”, w: Mirosław Sitarz, *Słownik prawa kanonicznego* (Warszawa: Pax, 2004), kol. 4.

²⁰ Raina, *Kościół w PRL*, 17.

którym brakuje powyżej 18 miesięcy do spełnienia wymogu oraz nie można udzielać święceń kapłańskich przed ukończeniem studiów²¹.

Rozstrzygnięta została sprawa beneficjów zastrzeżonych Stolicy Apostolskiej. Kardynał mógł przez siebie albo przez ordynariusza miejsca udzielać osobom beneficjów na wypadek, gdyby wstrzymanie zaopatrzenia przynosiło znaczne kłopoty. Zastrzeżono jednak, że niezwłocznie po powrocie łączności prymas albo ordynariusz, który nadał beneficjum, zgłosi się do Datarii²² o wystawienie bulli apostolskiej, aby uzyskać potwierdzenie posiadania beneficjum²³. Kolejny punkt określa zasięg terytorialny uprawnień nadanych prymasowi, obejmujący całe terytorium Polski²⁴. Kardynał Hlond został zobowiązany do naśladowania zwyczajów Kurii Rzymskiej przy udzielaniu łask. Ponadto zostało zastrzeżone składanie stosownych ofiar za otrzymane łaski, do których składania (gdy sytuacja pozwoli) zostali zobowiązani ordynariusze występujący z prośbą o łaski²⁵. Ważnym elementem udzielonych przez papieża uprawnień było pozwolenie delegowania uprawnień, w całości lub w częściach, na wypadek braku możliwości wypełniania przez prymasa funkcji²⁶. Na koniec dokumentu nałożono na niego obowiązek prowadzenia rejestru udzielonych łask i obowiązek złożenia obszernego sprawozdania Stolicy Apostolskiej niezwłocznie, gdy sytuacja pozwoli. Kardynał Hlond otrzymał dokument 10 lipca 1945 r. Do Poznania przyjechał 20 lipca 1945 r. jako arcybiskup metropolita poznański i gnieźnieński, prymas Polski, ale także w dodatkowej roli, jaką przypadło mu spełniać, choć formalnie nieokreślonej, a wynikającej z otrzymanych uprawnień, mianowicie wizytatora apostolskiego. Poinformował o tym episkopat Polski podczas konferencji, jaka odbyła się w dniach 3–4 października 1945 r.²⁷

Wkrótce, 4 marca 1946 r., pełnomocnictwa zostały cofnięte i nadane nowe. Tym razem jednak adresatów było dwóch – prymas Hlond i kreowany 18 lutego 1946 r. kardynałem arcybiskup krakowski Sapięha. Kardynałowi Sapięshe podlegały tereny metropolii krakowskiej i lwowskiej, natomiast prymasowi Hlondowi pozostałe tereny Polski²⁸.

Z końcem grudnia 1946 r. kard. Hlond wrócił z Rzymu z kolejnymi pełnomocnictwami, ważnymi przez 5 lat, tzw. *Quinquennialis*. Pełnomocnictwa, w jakie został wyposażony kardynał Hlond, i jego odważne decyzje dotyczące mianowania polskich administratorów apostolskich oraz powołania administratur rozpoczęły proces formo-

²¹ Raina, *Kościół w PRL*, 17.

²² Dataria – wydział kancelarii papieskiej załatwiający sprawy beneficjów oraz pobierający dochody z tego tytułu na korzyść papieża. Swego rodzaju urząd skarbowy. Zniesiona przez Pawła VI w 1967 r. SW, „Dataria”, w: *Słownik Języka Polskiego*, red. Witold Doroszewski, dostęp 22.11.2020, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/dataria;5419699.html>.

²³ Raina, *Kościół w PRL*, 17.

²⁴ Raina, *Kościół w PRL*, 17.

²⁵ Raina, *Kościół w PRL*, 17.

²⁶ Raina, *Kościół w PRL*, 17.

²⁷ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 43.

²⁸ Żaryn, *Kościół a władza*, 51.

wania się struktur Kościoła na Ziemiach Odzyskanych. Proces ten trwał bardzo długo, gdyż był zależny od porozumień zainteresowanych państw. W wyniku działań politycznych 6 lipca 1950 r. w Zgorzelsku premier Polski Józef Cyrankiewicz i premier NRD Otto Grotewohl podpisali układ wytyczający ostatecznie linię graniczną na Odrze, tym samym realizując umowy poczdamskie z 1945 r. Akt ten zakończył międzynarodowy spór o przynależność narodową Ziemi Zachodnich i Północnych²⁹, co utarło drogę do rozwiązania kwestii kościelnej. Ostatecznie dopiero bulla *Episcoporum Poloniae coetus* Pawła VI z 28 czerwca 1972 r. zakończyła tymczasowość struktur kościelnych. Bulla erygowała diecezję opolską w miejsce Administracji Apostolskiej Opolskiej; diecezję szczecińsko-kamieńską, koszalińsko-kołobrzeską i gorzowską utworzone z Administracji Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Prałatury Pilskiej; restaurowane zostały diecezje warmińska i metropolia wrocławska³⁰. Kolejno diecezja opolska została włączona do metropolii wrocławskiej, w skład której weszła również diecezja gorzowska. Do metropolii gnieźnieńskiej włączone zostały diecezje szczecińsko-kamieńska i koszalińsko-kołobrzeska oraz diecezja gdańska. Natomiast do metropolii warszawskiej włączona została diecezja warmińska. Ustalenia zostały zmienione w późniejszych latach przez Jana Pawła II, kolejno w 1992 r. bullą *Totus Tuus Poloniae populus* i w roku 2004³¹, modyfikując postanowienia z 1992 r.³²

2. Ustanowienie administratur i administratorów apostolskich

Ziemie Odzyskane, jak zostały określone dla podkreślenia ich dawnej przynależności do Polski, z racji nowej sytuacji politycznej i społecznej wymagały nowego porządku kościelnego. „Dotychczas należały one do kilku diecezji. Warmia i Mazury należały do diecezji warmińskiej z siedzibą we Fromborku, która obejmowała całe Prusy Wschodnie. Gdańsk był biskupstwem. Tereny wzdłuż przedwojennej granicy polsko-niemieckiej, po zachodniej stronie Wielkopolski i Pomorza Gdańskiego, należały do utworzonej po przesunięciach granicy, po I wojnie światowej, Wolnej Prałatury Pilskiej. Pomorze Zachodnie i Środkowe należały do diecezji berlińskiej. Ziemia lubuska oraz Dolny Śląsk i Opolszczyzna należały do archidiecezji wrocławskiej. Rejon obecnej Bogatyni, należący do Górnych Łużyc, wchodził w skład diecezji miśnieńskiej z siedzibą w Budziszynie. Diecezje: wrocławska, warmińska, berlińska i Wolna Prałatura Pilska należały do metropolii wrocławskiej. Diecezje gdańska i miśnieńska podlegały bezpośrednio Stolicy Apostolskiej. Południowe części Śląska Opolskiego i Dolnego Śląska należały do diecezji czeskich: wikariat generalny w Branicach do archidiecezji ołomunieckiej,

²⁹ Robert Włodkowski, „Zachodnia granica państwa a stosunki państwo-Kościół w latach 1945–1956 Doświadczenie szczecińskie”, w: *Nad Odrą i Bałtykiem. Myśl zachodnia: Ludzie – koncepcje – realizacja do 1989 roku* (Szczecin: IPN Szczecin, 2013), 633.

³⁰ Zygmunt Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002* (Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, 2002), 190–201.

³¹ Zieliński, *Kościół w Polsce 1944–2002*, 416–422.

³² Lech Bończa-Bystrzycki, *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X–XX/XXI wiek)* (Koszalin: Wydawnictwo Lech Bończa-Bystrzycki, 2012), 569.

a tzw. Hrabstwo Kłodzkie do archidiecezji praskiej”³³. Prymas przyznał w sierpniu 1945 r., że nie spodziewał się tak szerokich terytoriów na zachodzie, licząc się z powrotem do Polski Prus Wschodnich, Gdańska oraz całego Górnego Śląska. Niespodziewanie dla Dolnoślązaków, Polaków i Rzymu w granice państwa polskiego został włączony także Dolny Śląsk³⁴. Ta decyzja zapadła z końcem wojny³⁵. Sprawa organizacji powojennej Kościoła w Polsce toczyła się od 1943 r. Pod koniec 1943 r. lub na początku 1944 r. do Londynu trafił memoriał pt. *Kościół katolicki na Ziemiach Postulowanych*, opracowany najprawdopodobniej przez Radę Kapłańską przy Delegaturze Rządu na Kraj. W odpowiedzi powstało pismo noszące datę 25 września 1944 r. pt. *Uwagi i spostrzeżenia do projektu opracowanego przez kraj na temat „Kościół katolicki na Ziemiach Postulowanych”*, podpisane przez ks. Wacława Pyszkowskiego, pracownika w Ministerstwie Obrony Narodowej. W obu dokumentach zgadzano się co do przyłączenia do Polski terenów sięgających po Odrę i Nysę Łużycką. Ponadto uważano, że zaraz po nastaniu polskiej administracji państwowej konieczne powinna nastąpić zmiana na polskich rządców kościelnych. Mowa była o konieczności ustanowienia polskich hierarchów w miejsce kard. Adolfa Bertrama we Wrocławiu, bpa Carla Spletta w Gdańsku i prał. Johannesesa Hartza w Pile. Zdania podzielone były co do osoby bpa Maximiliana Kallera z Fromborka, którego pozostanie na urzędzie brano pod uwagę. Memoriał przewidywał następujący podział na diecezje: warmińską, gdańską, powiększoną o tereny z diecezji chełmińskiej i okręg Słupska, kołobrzeską ze Stargardem Szczecińskim i Koszalinem w granicach, pilską, głogowską, wrocławską i opolską. Do diecezji katowickiej miały być włączone Gliwice i Bytom. W odpowiedzi dookreślono plany, postulowano powstanie metropolii pomorskiej ze stolicą w Gdańsku, w skład której miały wchodzić oprócz archidiecezji gdańskiej diecezje kołobrzeska, warmińska i królewiecka. W zamian diecezji pilskiej miała być powołana diecezja we Frankfurcie nad Odrą lub w Kostrzynie. Zastrzeżono, że granice diecezji miałyby pokrywać się z granicami województw³⁶. Nie wiadomo, czy prymas poznał postulaty rządu. Pewne jest, że rozmawiał na temat Prus Wschodnich, Gdańska, Śląska Opolskiego i Pomorza Zachodniego z ambasadorem Kazimierzem Papée w Rzymie³⁷. Poza wspomnianymi zamiarami, z powodów lekceważenia znaczenia Opolszczyzny w granicach archidiecezji wrocławskiej, już w 1926 r. żywiono nadzieję na powołanie diecezji opolskiej lub gliwickiej. Takie perspektywy przedstawić miał sam prymas prał. D. Tardini podczas rozmowy 30 czerwca 1945 r., omawiając sprawę ustanowienia administratorów³⁸.

Po powrocie do Polski prymas przystąpił do organizowania życia kościelnego. Był to długi i wieloetapowy proces, któremu towarzyszyło wiele trudności. Rok później, 24 października 1946 r., w sprawozdaniu dotyczącym administracji kościelnej na Ziemiach Odzyskanych skierowanym do Stolicy Apostolskiej zastała rzeczywistość opisał

³³ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 599.

³⁴ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 611.

³⁵ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 611.

³⁶ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 608–610.

³⁷ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 608–610.

³⁸ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 608–610.

w ten sposób: „Kościół znalazł się w sytuacji krańcowo trudnej. Stanowił on na tych ziemiach, z wyjątkiem Śląska Opolskiego, mniejszość, ale mniejszość dobrze zorganizowaną. Hierarchia, złożona z Niemców, pozostawała tam wówczas pogrążona w ciszy i niemożności działania. Zarówno okupanci rosyjscy, jak i nowe władze nie wykazały najmniejszej ochoty do jej uznania i ułatwienia jej jakiegokolwiek wpływu na rozwój wypadków; przeciwnie, odmawiano ordynariuszom niemieckim prawa do objęcia ich jurysdykcją nowej ludności polskiej oraz zdecydowanie dążono do usunięcia ich z tych obszarów (...). Podobny chaos ogarnął Prusy Wschodnie. Była to kraina śmierci, przez którą we dnie i w nocy przeciągały watahy poszukujących łupu rosyjskich żołnierzy (...). Kościoły, uważane za dobra opuszczone, były ograbiane. Władze zajmowały zabudowania kościelne, nie bronione przez nikogo. Życie religijne ograniczone do minimum, powoli zanikało. Tymczasem napływali tam Polacy wypędzeni z okolic Wilna. (...) domagali się coraz natarczywiej polskich kapłanów (...). Na Pomorzu i w prałaturze *nullius in Pile (Schneidemühl)* zagościła anarchia. Jego Ekscelencja Biskup Berlina był całkowicie odcięty od jakichkolwiek kontaktów z dekanatami na wschód od Odry; nie było tam żadnego wyznaczonego zastępcy. Natomiast ks. Hartz był nieobecny, a jego wikariusz generalny, ks. Bleske, odcięty od świata w jakiejś osadzie wiejskiej (...). Administracja prałatury przestała działać”³⁹.

Kardynał podjął działania ku utworzeniu organizacji kościelnych na terenach przyznanych oraz ustanowieniu polskich kapłanów administratorami. W tym celu prymas zasięgał opinii współpracowników, abpa Sapięha⁴⁰, a także prowadził rozmowy z rządami diecezji dotąd istniejących. Efektem było następujące rozwiązanie: stolice arcybiskupie z Wilna i ze Lwowa zostały przeniesione odpowiednio do Białegostoku i Lubaczowa. Stolicą biskupa pińskiego został Drohiczyn. Z powodu braku parafii rozwiązana została diecezja łucka⁴¹. O wiele bardziej złożona była sytuacja związana z administracją kościelną na Ziemiach Odzyskanych. Pierwszymi krokami w kierunku organizacji życia kościelnego były rozmowy z nowymi administratorami: 24 lipca 1945 r. w Poznaniu z ks. dr. Teodorem Bensem⁴², który został mianowany administratorem

³⁹ Raina, *Kościół w PRL*, 46–47.

⁴⁰ Kardynał Adam Stefan Sapięha – ur. 14 maja 1867 r. w Krasieczynie. Wyświęcony na kapłana w 1893 r. we Lwowie. Pracował jako wikariusz w Jazłowcu, profesor, ojciec duchowny i rektor w seminarium duchownym we Lwowie. Konsekrowany na biskupa krakowskiego 17 grudnia 1911 r. przez papieża Piusa X, w Rzymie. Pierwszy arcybiskup metropolita krakowski, od 14 grudnia 1925 r. Pius XII 18 lutego 1946 r. wyniósł go do godności kardynalskiej. Zmarł 23 lipca 1951 r. w Krakowie. Pochowany w krypcie pod konfesją św. Stanisława w katedrze na Wawelu. Piotr Nitecki, „Sapięha Adam Stefan”, w: Piotr Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny* (Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1992), 184.

⁴¹ Raina, *Kościół w PRL*, 18.

⁴² Biskup Teodor Bensch – ur. 13 marca 1903 r. w Buku (diecezja poznańska), studiował na Wydziale Prawno-Ekonomicznym Uniwersytetu Poznańskiego, w WSD w Poznaniu i Gnieźnie. Święcenia kapłańskie przyjął w Poznaniu, 12 czerwca 1932 r. Od 1936 r. odbywał studia doktoranckie na Wydziale Prawa Kanonicznego na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. W latach 1936–1937 kontynuował praktykę naukową i prawniczą w Rocie Rzymskiej i watykańskiej Kongregacji Soboru. W latach 1937–1939 wykładowca prawa kanonicznego KUL. Podczas wojny osadzony w obozie koncentracyjnym pod Poznaniem.

apostolskim dla diecezji warmińskiej⁴³; 3 sierpnia 1945 r. z ks. dr. Bolesławem Komin-kiem⁴⁴ w sprawie mianowania go administratorem apostolskim dla archidiecezji wrocławskiej części Śląska Opolskiego⁴⁵; w Poznaniu z ks. dr. Karolem Milikiem⁴⁶, którego ustanowił administratorem apostolskim archidiecezji wrocławskiej⁴⁷; 10 sierpnia

Od 1942 r. uczył prawa kanonicznego i liturgiki w WSD w Lublinie oraz był obrońcą węzła małżeńskiego w diecezjalnym Sądzie Biskupim. Od 1944 r. mieszkał w Warszawie i wykładał na tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich. 15 sierpnia 1945 r. mianowany przez kard. A. Hlonda administratorem apostolskim części diecezji warmińskiej. W styczniu 1951 r. przymusowo wywieziony z terenu administracji. W kwietniu tego samego roku papież Pius XII obdarzył go nominacją biskupią. Z powodu sprzeciwu władz państwowych papież wstrzymał nominację i wyniósł ks. Benschę do godności protonotariusza apostolskiego w 1952 r. Rok później wyniesiony do godności biskupiej i wyświęcony potajemnie w kaplicy pałacu arcybiskupiego w Poznaniu przez abpa Walentego Dymka oraz bpa Lucjana Bernackiego 21 września 1954 r. Ustanowiony delegatem dla Ordynariatu Gorzowskiego. Odbił ingres do katedry w Gorzowie 16 grudnia 1956 r. Zmarł 7 stycznia 1958 r. w Szczecinie. Pochowany w katedrze w Gorzowie. Robert Romuald Kufel, „Teodor Bensch”, w: Robert Romuald Kufel, *Słownik biograficzny księży pracujących w Kościele gorzowskim 1945–1956*, t. 1: (A–G) (Zielona Góra: Agencja Wydawnicza PDN, 2016), 54–55.

⁴³ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 614.

⁴⁴ Kardynał Bolesław Kominek – ur. 23 grudnia 1903 r. w Radlinie. Studiował w Krakowie i Paryżu. W 1927 r. przyjął święcenia kapłańskie w Katowicach. Podczas okupacji prowadził działalność charytatywną na rzecz jeńców polskich i więźniów obozów koncentracyjnych. W 15 sierpnia 1945 r. mianowany administratorem apostolskim w Opolu, gdzie zorganizował instytucje diecezjalne, tworząc podstawy do erygowania diecezji opolskiej (1972). Zmuszony 21 stycznia 1951 r. do opuszczenia Opola. W kwietniu 1951 r. mianowany biskupem, z przeznaczeniem dla polskiej części archidiecezji wrocławskiej z siedzibą we Wrocławiu. W związku ze sprzeciwem władz państwowych nie objął urzędu. Sakrę biskupią przyjął potajemnie w Przemyślu, 10 października 1954 r. W 1962 r. podniesiony do godności arcybiskupiej. W 1967 r. ustanowiony administratorem apostolskim *ad nutum Sanctae Sedis* diecezji wrocławskiej. Po restaurowaniu metropolii wrocławskiej 28 czerwca 1972 r. ustanowiony jej arcybiskupem metropolitą, a 5 marca 1973 r. Paweł VI wyniósł go do godności kardynalskiej. Położył duże zasługi dla rozwoju polskiego życia religijnego na Śląsku. Zmarł 10 marca 1974 r. we Wrocławiu. Pochowany w krypcie archikatedry wrocławskiej. Piotr Nitecki, „Kominek Bolesław”, w: Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, 105.

⁴⁵ Ksiądz Kominek wyraził wówczas własne obawy, wobec których nie czuł się na siłach objąć tak rozległej archidiecezji i zaproponował jej podział. Zapewnił prymasa, że może objąć Śląsk Opolski, gdyż zna te tereny. Kardynał zgodził się na podział archidiecezji wrocławskiej według województw: śląsko-dąbrowskiego, dolnośląskiego i poznańskiego. Z tych terenów wyznaczył diecezje. Jerzy Pietrzak, „Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na ziemiach odzyskanych w 1945 r.”, *Nasza Przyszłość* 42 (1974): 215; Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 614.

⁴⁶ Ksiądz Karol Milik – ur. 24 czerwca 1892 r. w Renardowicach (obecnie Czechowice-Dziedzice). W 1915 r. przyjął święcenia kapłańskie. Kapelan wojskowy i proboszcz garnizonowy w Chorzowie. Uzyskał doktorat z nauk prawno-ekonomicznych w 1928 r. W latach 1939–1945 prowadził działalność konspiracyjną. W 1945 r. został rektorem kościoła św. Jana Kantego w Poznaniu. Wkrótce ustanowiony administratorem apostolskim Dolnego Śląska z siedzibą we Wrocławiu. W 1951 r. usunięty przez władze komunistyczne. W 1957 r. konsultor ordynariatu gorzowskiego w Gorzowie Wielkopolskim. Od 1962 r. protonotariusz apostolski. Zmarł 11 maja 1976 r. w Gorzowie Wielkopolskim. Elżbieta Wilemska, „Milik Karol”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 12 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2008), kol. 1054–1055.

⁴⁷ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 615.

1945 r.⁴⁸ z ks. dr. Edmundem Nowickim⁴⁹ w sprawie mianowania go administratorem apostolskim dla Administracji Apostolskiej Kamieńskiej, Lubuskiej i Prałatury Pilskiej⁵⁰; 6 sierpnia 1945 r. z ks. dr. Andrzejem Wronką⁵¹ w sprawie mianowania go administratorem apostolskim diecezji chełmińskiej i gdańskiej⁵². Stolicami administratur apostolskich zostały kolejno wyznaczone miasta: Olsztyn, Opole, Wrocław, Gorzów nad Wartą⁵³

⁴⁸ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 616.

⁴⁹ Ksiądz Edmund Nowicki – ur. 13 września 1900 r. w Trzemesznie. Wyświęcony na kapłana w Poznaniu w 1924 r. Studiował w Rzymie. Oficjał sądu arcybiskupiego, członek Rady Nadzorczej Księgarni św. Wojciecha i kanclerz kurii metropolitalnej w Poznaniu. W czasie okupacji więziony w Poznaniu i Dachau (1939–1945). 15 sierpnia 1945 r. ustanowiony administratorem apostolskim w Gorzowie. Usunięty przez władze państwowe z Gorzowa w 1951 r. Święcenia biskupie przyjął w Poznaniu 21 września 1954 r., z zachowaniem tajemnicy. W 1956 r. skierowany do Gdańska jako koadiutor bpa Spletta, z uprawnieniami biskupa rezydencjalnego. Mianowany biskupem diecezjalnym gdańskim 7 marca 1964 r. Zmarł 10 marca 1971 r. w Warszawie. Pochowany w krypcie biskupów w katedrze gdańskiej. Piotr Nitecki, „Nowicki Edmund”, w: Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce*, 149; Grzegorz Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1972* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007), 635–636.

⁵⁰ Część stanowiącą północno-zachodnie tereny prymas scalił z prałaturą pilską i częścią diecezji berlińskiej wcielonej do Polski, pod nazwą Administracja Apostolska Kamieńska, Lubuska i Prałatury Pilskiej. Miała ona nawiązywać bezpośrednio do dawnych katolickich biskupstw: kołobrzeskiego, lubuskiego i pomorsko-kamieńskiego, a także prałatury pilskiej. Zajmowała ona powierzchnię 44 836 km² i rozciągała się od Zielonej Góry i Wschowej na południu, po Szczecin i Świnoujście w północno-zachodniej części oraz po Słupsk i Lębork w części północno-wschodniej. Grzegorz Wejman, „Organizowanie struktur kościelnych na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1972”, w: *Kościół katolicki w realiach władzy komunistycznej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1989*, red. Tadeusz Ceynowa, Paweł Knap (Szczecin: IPN Szczecin 2011), 23.

⁵¹ Biskup Andrzej Wronka – ur. 21 października 1897 r. w Biskupicach Zabarycznych. Żołnierz armii niemieckiej, powstaniec wielkopolski, działacz tajnej organizacji patriotycznej pod nazwą Towarzystwo Tomasza Zana, uczestnik akcji plebiscytowej na Górnym Śląsku. Święcenia kapłańskie przyjął w 1923 r. Od 1938 r. rektor Kolegium Polskiego w Rzymie. Mianowany administratorem apostolskim 15 sierpnia 1945 r., w Gdańsku (do 1951 r.) i Chełmży (do 1946 r.). Usunięty przez władze państwowe z Gdańska w 1951 r. Wyniesiony do godności biskupiej ze stolicą tytularną Vatarba i ustanowiony sufraganiem gnieźnieńskim, z przeznaczeniem do pracy we Wrocławiu. Sakrę biskupią przyjął na Jasnej Górze 29 grudnia 1957 r. Od 1967 r. wikariusz generalny we Wrocławiu. Zmarł 29 sierpnia 1974 r. we Wrocławiu. Pochowany na cmentarzu św. Wawrzyńca we Wrocławiu. Piotr Nitecki, „Wronka Andrzej”, w: Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce*, 229.

⁵² Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 616.

⁵³ Gorzów nad Wartą – nazwa miasta wprost nawiązująca do niemieckiej nazwy miasta sprzed II wojny światowej Landsberg an der Warthe. Od 7 lipca 1945 r. używano oficjalnie takiej nazwy miasta. Od 19 maja 1946 r. Gorzów Wielkopolski. Ciekawą historią jest fakt wybrania Gorzowa na stolicę administratury apostolskiej. Kardynał Hlond 10 sierpnia 1945 r. wysłał ks. Floriana Berlika TChr, aby rozeznał się w potrzebach duszpasterskich na Pomorzu Zachodnim. Pytany o wybór stolicy administratury apostolskiej, proponował Stargard Szczeciński, tłumacząc, że choć miasto zniszczone, posiada wiele zalet, choćby fakt jego centralnego położenia, istnienia ważnego węzła komunikacyjnego i dużego kościoła. Władze Szczecina nalegały, aby ich miasto stało się stolicą. Prymas proponował Gorzów, nawiązując w ten sposób do dawnego biskupstwa lubuskiego, istniejącego w XII–XVI w. Wybór należał do nowego administratora. Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 626.

i Pelplin⁵⁴. Do czasu oficjalnego ogłoszenia nominacji duchowni zostali zobowiązani do tajemnicy. 14 sierpnia 1945 r. prymas Hlond spotkał się z nowymi polskimi administratorami w Poznaniu, odebrał od nich wyznanie wiary i wymagane prawem kanonicznym przysięgi oraz wręczył dekrety⁵⁵. Jako datę rozpoczęcia rządów nowych administratorów w sposób symboliczny, dla upamiętnienia daty napadu Niemiec na Polskę, wyznaczony został dzień 1 września⁵⁶. Nominacje były udzielone dla administratorów apostolskich *ad nutum Sanctae Saedis*. Prymas wypowiedział wtedy takie słowa do zebranych: „Czeka Was praca na miarę historii. Zaczynamy *ex nihilo* i z gołymi rękami. Winniście wierzyć w Opatrzność Bożą i w pomoc Matki Najśw., a także w zdolność naszego narodu. Dekrety Wasze noszą datę jutrzejszą – 15 sierpnia, uroczystości Wniebowzięcia Matki Najświętszej. Jest to przecież odpust patronalny starej gnieźnieńskiej katedry, tysiącletniej matki wszystkich kościołów. Wracamy na stare szlaki historii, na najstarsze siedziby dziejowe: Wrocław, Kołobrzeg, Kamień Pomorski, Opole. Opatrzność zleca nam niemałe zadanie”⁵⁷.

Nowi rządcy otrzymali wraz z dekretami nominacyjnymi dekrety informujące o ich dodatkowych przywilejach przysługujących biskupom⁵⁸. Do otrzymanych łask nadanych administratorom należała władza bierzmowania, pierwszej tonsury i udzielania niższych święceń⁵⁹. Nie informowały one o zmianie dotychczasowej struktury diecezjalnej, choć wyznaczony zasięg terytorialny administratorów znacznie się zmienił⁶⁰. W nowych granicach administracji państwowej pozostawali dawni rządcy kościoła niemieckiej narodowości. To zadanie wymagało osobistego zaangażowania prymasa. W związku z tym zaraz po ustaleniu granic Polski na konferencjach poczdamskich i ogłoszeniu decyzji 2 sierpnia 1945 r. kardynał odbył podróż po Ziemiach Odzyskanych.

⁵⁴ ASIP, AH, t. VI, cz. 17, S. Kosiński SDB, *Historyczna decyzja. W trzydziestolecie ustanowienia organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych przez kardynała Augusta Hlonda*, 245.

⁵⁵ Raina, *Kościół w PRL*, 18.

⁵⁶ Raina, *Kościół w PRL*, 19.

⁵⁷ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 625–626.

⁵⁸ Prymas udzielił administratorom indultu stanowiącego, iż mogli nosić: morę biskupią [sutannę uszytą ze specjalnego materiału, przysługującą biskupom] wraz z biretem oraz pektorał [krzyż] także poza Mszą Świętą; mogli używać pastorału srebrnego i mitry ozdobnej przy ingresie, w czasie Mszy św. nieżałobnej i przy udzielaniu sakramentu bierzmowania; a także mogli błogosławić zwyczajem biskupim także poza Mszą Świętą. ASIP, AH, t. VI, cz. 3, *W sprawie przywilejów administratorów apostolskich dla Ziemi Odzyskanych*, 284.

⁵⁹ Jerzy Pietrzak, „Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na Ziemiach Odzyskanych w 1945 r.”, *Nasza Przeszłość* 42 (1974): 228.

⁶⁰ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 628.

Podczas spotkań informował ich o specjalnych uprawnieniach, jakie otrzymał od papieża⁶¹, przedkładał teksty aktu ustępstwa oraz dawał czas do namysłu⁶².

Pierwsze spotkanie miało miejsce we Wrocławiu, gdzie pozostawał wikariusz kapitulny ks. prałat Ferdinand Piontek⁶³, wybrany rządcą archidiecezji po śmierci kard. Bertrama. Ks. Piontek podpisał akt ustępstwa z polskiej części archidiecezji wrocławskiej 12 sierpnia 1945 r.⁶⁴ Prałat zachował jurysdykcję w niemieckich rejonach archidiecezji wrocławskiej, tj. części Górnych Łużyc na zachód od Odry i Nysy Łużyckiej, w rejonie Görlitz i w Czechosłowacji na Śląsku Opawskim w rejonie Widnawy oraz na Śląsku Cieszyńskim w rejonie Czeskiego Cieszyna⁶⁵. Kolejne spotkanie odbyło się w seminarium duchownym w Pelplinie 16 sierpnia 1945 r. z bp. Kallerem, który napisał własnoręcznie, po łacinie, oświadczenie o zrzeczeniu się władzy w polskiej części diecezji warmińskiej. Pozostała mu stolica biskupia i północna część diecezji z Królewcem, zajęta przez ZSSR⁶⁶. Nazajutrz biskup warmiński opuścił diecezję i wyjechał do Niemiec. Jeśli chodzi o diecezję gdańską, kard. Hlond wysłał telegram informujący o woli spotkania. List dotarł do Gdańska, lecz nie odebrał go bp Splett, gdyż dzień przed wysłaniem, 9 sierpnia 1945 r., został aresztowany. Telegram odebrał kapelan biskupa i niezwłocznie odesłał wiadomość do Poznania. Prymas był już w drodze do Gdańska, w związku z czym nie zdążył zapoznać się z odpowiedzią. W sprawie diecezji gdańskiej i chełmińskiej odbył spotkanie z wikariuszem generalnym gdańskim ks. prał. Franciszkiem Jankiem i wikariuszem generalnym chełmińskim⁶⁷. O wydarzeniu prymas raportował w sprawozdaniu z 28 sierpnia 1945 r. do Stolicy Apostolskiej, że uznali oni decyzję mianowania ks. Wronki administratorem dla obu diecezji. 17 sierpnia 1945 r. przesłał informację więzionemu biskupowi o swoich decyzjach, najprawdopodobniej wraz z dołączonym pismem o rezygnacji z jurysdykcji w diecezji gdańskiej, z zachowaniem jednak stolicy biskupiej, na które biskup odpowiedział pozytywnie, podpisując dokument 22 sierpnia⁶⁸. Nie ma informacji, czy bp Splett zrzekł się jurysdykcji na terenie diecezji chełmińskiej.

⁶¹ Informując duchownych o przywilejach od papieża Piusa XII, kard. Hlond nie legitymował się żadnym dokumentem, gdyż świadectwo kardynała o ustnym udzieleniu łaski przez papieża miało znaczenie dowodu w zakresie zewnętrznym. Pietrzak, *Pelnia prymasostwa*, 618.

⁶² Raina, *Kościół w PRL*, 18.

⁶³ Ks. prałat Ferdinand Piontek – ur. 5 listopada 1878 r. w Głubczycach na Górnym Śląsku, wyświęcony na kapłana 20 czerwca 1903 r. W latach 1910–1921 pełnił urząd proboszcza parafii pw. św. Józefa Oblubieńca NMP w Koszalinie. W 1921 r. mianowany kanonikiem kapituły wrocławskiej. Pełnił funkcje wikariusza generalnego archidiecezji wrocławskiej. W 1959 r. mianowany biskupem w Görlitz, gdzie zmarł 2 listopada 1963 r. Lech Bończa-Bystrzycki, *Ferdinand Piontek proboszcz parafii katolickiej św. Józefa w Koszalinie (1910–1921)* (Koszalin: Wydawnictwo Lech Bończa-Bystrzycki, 2020).

⁶⁴ Wilczyński, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, 99.

⁶⁵ Pietrzak, *Pelnia prymasostwa*, 617.

⁶⁶ Pietrzak, *Pelnia prymasostwa*, 620–621.

⁶⁷ Pietrzak, *Pelnia prymasostwa*, 623–624.

⁶⁸ Pietrzak, *Pelnia prymasostwa*, 623–624.

Do ostatniego spotkania doszło w Pokrzywnicy koło Piły⁶⁹, gdzie przebywał wikariusz generalny prałatury pilskiej, prał. Johannes Bleske. Po wyjeździe w styczniu 1945 r. rządcy prałatury, prał. Franza Hartz⁷⁰, był on faktycznym zarządcą Kościoła pilskiego. Prałat zamieszkał na probostwie, „był przygnębiony, zrezygnowany, obrabowany ze wszystkiego przez Rosjan, nie miał nawet sutanny (...) prosił jedynie, żeby mu zostawić jakiś dokument, którym mógłby się wylegitymować (...)”⁷¹. Zrzekł się jurysdykcji, podpisując przygotowane na maszynie oświadczenie⁷². Niemożliwe okazało się złożenie wizyty bp. Konradowi von Preysingowi, w którego mocy pozostawały przyłączone do Polski północno-wschodnie tereny diecezji berlińskiej. W tym celu prymas wysłał list, opisując sytuację na tych terenach oraz podjęte kroki. Nie ma informacji, czy list dotarł do adresata.

Jednym z głównych problemów, dotyczącym zwłaszcza administrację gorzowską, był brak polskich kapłanów. Potrzeby duszpasterskie powodowały przyrost liczby nowych parafii, równolegle reorganizowano strukturę dekanalną. Wciąż istniała potrzeba kapłanów, aby objęli troską miejscowości, w których ich brakowało. Prymas starał się wspierać administratorów i temu zaradzać. Jednym z takich aktów było poruszenie tematu na Konferencji Episkopatu, która odbyła się w dniach od 3 do 4 października 1945 r.⁷³ Była to prośba do biskupów, aby zachęcali kapłanów do poświęcenia się służbie ludności na Ziemiach Odzyskanych⁷⁴. Jeszcze innym środkiem zaradczym miało być posłanie zakonów do pracy na te tereny. Warto nadmienić, że wiązało się to z dużym przeobrażeniem w funkcjonowaniu domów zakonnych. Dotąd zgromadzenia zakonne nie zajmowały się prowadzeniem duszpasterstwa w parafiach, choć z dzisiejszej perspektywy wydaje się to zwyczajne. Pieczę nad zakonnikami mieli sprawować prowincjałowie, a nie administratorzy apostołscy⁷⁵. Zgromadzenia odegrały ogromną rolę zwłaszcza na terenach poprotestanckich na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej, gdzie trzeba było tworzyć struktury kościelne od nowa. Na tereny przybyli: salezjanie (m.in. w Pile, Słupsku, Czaplunku i Skrzatuszu), franciszkanie konwentualni (m.in. w Koszalinie, Lęborku, Kołobrzegu, Darłowie i Sławnie), kapucyni (m.in. w Wałczu

⁶⁹ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 623–624.

⁷⁰ Ksiądz Franz Hartz – ur. 15 czerwca 1882 r. w Hüls. Ukończył studia filozoficzno-teologiczne w Münster i przyjął święcenia kapłańskie w 1907 r. W 1914 r. uzyskał doktorat na tym samym uniwersytecie. W 1921 r. przeniósł się do diecezji berlińskiej. Proboszcz parafii pw. św. Elżbiety w Berlinie od 1924 r. Tego samego roku mianowany prałatem prałatury pilskiej. Zorganizował kurię prałatury i sąd duchowny. W 1945 r. opuścił Piłę i osiadł w Fuldzie. Zmarł 15 lutego 1953 r. Pochowany w kościele pw. św. Cyriakusa w Hüls. Roland Prejs, „Hartz Franz”, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6 (Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993), kol. 579–580.

⁷¹ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 624.

⁷² Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 624.

⁷³ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 641.

⁷⁴ Stanisław Kosiński, „August Hlond 1926–1948” w: *Na stolicy prymasowskiej w Gnieźnie i w Poznaniu. Szkice o prymasach Polski w okresie niewoli narodowej i w II Rzeczypospolitej*, red. Feliks Lenort (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1982), 361.

⁷⁵ ASIP, AH, t. V, cz. 23, *Petycje polskich zakonów do Kurii biskupich w sprawie pracy na Ziemi Zachodnie*, 290.

i Pile), zmartwychwstańcy (m.in. w Drawsku Pomorskim i Złocięcu), filipini (w Bytowie i Budowie), misjonarze oblaci Maryi (w Białogardzie i Łebie), saletyni (w Trzciance), redemptoryści (w Szczecinku) czy misjonarze św. Rodziny (w Złotowie i Uniechowie). W 1959 r. było ich łącznie 98⁷⁶.

W 1947 r. kardynał odwiedził parafie Ziem Odzyskanych i spotykał się z wiernymi. Celem jego wizyty było utwierdzenie i umocnienie Polaków w nowej rzeczywistości. Po zakończeniu wizytacji Ziem Odzyskanych prymas wystosował orędzie do ludności katolickiej. Było ono swego rodzaju podsumowaniem i zachętą skierowaną do wiernych, aby ich umocnić w tym trudnym czasie, nie szczędząc przy tym słów uznania.

3. Wizyta prymasa na terenie późniejszej diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej

Kardynał przejeżdżał przez ziemie późniejszej diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej dwukrotnie. Pierwszy raz, gdy z Pelplina zmierzał do Pokrzywnicy koło Piły, aby odebrać zrzeczenie się jurysdykcji od prał. Bleske, wikariusza generalnego Wolnej Prałatury Pilskiej. Była to krótka wizyta i bardzo skąpo opisywana. Miała miejsce w połowie sierpnia 1947 r.⁷⁷

Druga wizyta prymasa w granicach diecezji miała miejsce w dniach od 28 do 30 października 1947 r. i wiązała się z objazdem terytorium Administracji Apostolskiej Lubuskiej, Kamieńskiej i Prałatury Pilskiej. Odbyła się ona na zaproszenie ks. administratora Nowickiego, który towarzyszył prymasowi. Podczas tej podróży prymas Hlond spotkał się z wiernymi w: Kołobrzegu, Koszalinie, Sianowie, Miastku, Szczecinku, Okonku, Jastrowiu, Pile, Złotowie i Zakrzewie. Plan obejmował również wizytę w parafii mariackiej w Słupsku⁷⁸.

⁷⁶ Wejman, *Organizowanie struktur*, 36.

⁷⁷ ASIP, AH, t. V, cz. 17, *Ks. Antoni Thiel do J. Pietrzaka*, 235–236.

⁷⁸ Wizyta miała się odbyć 29 października 1947 r. Została odwołana telefonicznie, podczas gdy przed kościołem Mariackim zgromadziło się, według starosty powiatowego, ok. 1000 starszych kobiet i mężczyzn. Wiadomo, że prymas korespondował z ks. Janem Zieją, posługującym wówczas w Słupsku, być może dlatego chciał odwiedzić to miasto. Znany jest również fakt finansowego wsparcia udzielanego przez prymasa dla Domu Matki i Dziecka, prowadzonego przez ks. Zieję. Archiwum Państwowe w Szczecinie (dalej APS), Urząd Wojewódzki w Szczecinie (dalej UWS) 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Starosta Powiatowy w Słupsku do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z dn. 4.II.1947 r.*, 31; Eugeniusz Grzegorz Wiązowski, „Kardynał August Hlond jako twórca podstaw administracji kościelnej na Pomorzu Środkowym po II wojnie światowej”, *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 18, 1 (2012): 160; Grzegorz Wejman, „Prymas August Hlond budowniczy polskiej administracji kościelnej na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej”, w: *Doniosłe dziedzictwo. Sługa Boży, prymas August Hlond – duszpasterz i mąż stanu. Z dziejów parafii św. Ottona w Pyrzycach*, red. Zbigniew Rakiej TChr (Pyrzyce–Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowe „Dokument”, 2015), 29–54; *Kardynał August Hlond (1881–1948). Salezjanin, Prymas Polski i Mąż Stanu*, red. Jerzy Pietrzykowski, Jarosław Wąsowicz, *Studia i Materiały Źródłowe* t. 5 (Dębno: Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej, 2015).

Niektóre opracowania biograficzne podają, że prymas Hlond dotarł także do Wałcza, choć ostatecznie wśród znawców tematu dominuje przekonanie, że to ostatecznie bardzo mało prawdopodobne⁷⁹.

3.1. Pokrzywnica

Kardynał Hlond, posługując się specjalnymi uprawnieniami, po powrocie do Polski starał się nawiązać kontakty z „niemieckimi” przedstawicielami Kościoła. W tym celu, jak sam pisze w sprawozdaniu do Stolicy Apostolskiej, „ryzykując utratę samochodu i życia, pośród rosyjskich rewizji, indagacji i strzelaniny”⁸⁰, rozpoczął podróż po Polsce. Odwiedził wtedy Wrocław, Pelplin oraz „zapadłą wioskę”⁸¹, w której przebywał ks. prał. Johannes Bleske. Była to pierwsza wizyta na terenach późniejszej diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Ksiądz Bleske był wikariuszem generalnym ks. Hartza, ostatniego prałata Wolnej Prałatury Pilskiej, który uciekł w styczniu 1945 r. w głąb Niemiec, do Demmin, a następnie do Szlezwik-Holsztyna. Ks. Antoni Thiel, proboszcz z Czarnkowa, odpowiadając na pismo Jerzego Pietrzaka, pisze w ten sposób: „Z końcem czerwca J.E. Ks. Arcybiskup Dymek polecił mi odszukać ks. prałata Bleske i przeprowadzić z nim rozmowę w sprawie jurysdykcji dla przybywających na te ziemie kapłanów i o uzyskaniu dla mnie generalnej jurysdykcji dla przybywających kapłanów. Ks. prałata odnalazłem na wsi u jednego ks. proboszcza. Nazwa była jeszcze niemiecka. Ks. prałat w pierwszej chwili był skłonny zgodzić się. Udałem się po raz drugi do Ks. prałata z odpowiednim spisem kapłanów. Wtedy zażądał odpowiedniego pisma od Ks. Arcybiskupa Dymka. Referowałem tę sprawę Ks. Arcybiskupowi i odpowiednie upoważnienie otrzymałem i udałem się znów do ks. prałata. Wtedy odmówił wszelkiej współpracy i wszelkiej jurysdykcji”⁸². Ostatecznie polecono ks. Thielowi zaprzestania działań, a sprawą postanowił się zająć sam prymas. W zapiskach ks. Thiela widnieje notatka o przejeździe przez jego parafię ks. kardynała udającego się w stronę Piły. Po tej wizycie zaczęto wysiedlać niemieckich kapłanów⁸³. Jerzy Pietrzak wskazuje na wieś o niemieckiej nazwie *Krumfliess*, a polskiej Pokrzywnica, oddalonej o 17 km od Piły, w której doszło do spotkania z ks. Bleske. Prymas Hlond przybył do Pokrzywnicy z Pelplina 17 sierpnia 1945 r.⁸⁴ W tejże miejscowości, na plebanii ks. Bleske podpisał akt zrzeczenia się jurysdykcji 1 września 1945 r.⁸⁵

⁷⁹ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 660.

⁸⁰ Raina, *Kościół w PRL*, 48.

⁸¹ Raina, *Kościół w PRL*, 48.

⁸² ASIP, AH, t. V, cz. 17, *Ks. Antoni Thiel do J. Pietrzaka*, 235–236.

⁸³ ASIP, AH, t. V, cz. 17, *Ks. Antoni Thiel do J. Pietrzaka*, 235–236.

⁸⁴ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 86.

⁸⁵ Pietrzak, *Pełnia prymasostwa*, 86.

3.2. Kołobrzeg

Wizyta kardynała Augusta Hlonda w Kołobrzegu nie została, niestety, dobrze udokumentowana w kościelnych źródłach archiwalnych.

Przyjazd kardynała planowano na 28 października 1947 r., ok. godz. 16:15⁸⁶. W Zieleniewie miejscowa nauczycielka, Zofia Damitz⁸⁷, przygotowała dwie bramy tryumfalne oraz dzieci szkolne, które miały prymasa powitać⁸⁸. Na rogatkach miasta oczekiwała dostojnego gościa delegacja powitalna zgromadzona przy stole, na którym ustawiono obraz i naczynie z wodą święconą. Składała się ona z dwóch kapłanów, tj. proboszcza parafii w Kołobrzegu, o. Stefana Leitholza OFMConv, i proboszcza parafii Ustronie Morskie, o. Sylwestra Polka OFMCap, oraz około dziesięciu innych osób wraz z obserwatorem ze starostwa, Antoniną Sienkiewicz⁸⁹. Pierwotnie planowano, że z miasta wyjedzie oddział Polskiego Klubu Motocyklowego i w uroczysty sposób będzie towarzyszył kardynałowi w drodze do miasta. Następnie pod gmachem Zarządu Miejskiego miało odbyć się powitanie. Rolę witającego powierzono proboszczowi o. Leitholzowi. Prymas miał udzielić błogosławieństwa⁹⁰. Tymczasem trasa przejazdu kardynała z Trzebiatowa do Kołobrzegu została zmieniona z powodu przygotowanej przez funkcjonariuszy Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego (dalej PUBP) zasadzki⁹¹. Ostatecznie cała wizyta przebiegła w mniej uroczystym stylu. Funkcjonariusz PUBP w cywilnym ubraniu, eskortując kardynała na motorze, nieoczekiwanie wytyczył trasę wjazdu w innej niż zaplanowana części miasta. Prymas wjechał od strony Karlina ok. godz. 17:45⁹². W ten sposób powitanie prymasa de facto się nie odbyło. Dostojny gość został poprowadzony bezpośrednio do kościoła, gdzie zgromadziło się ok. 300 osób. Tam prymas został przywitany przez ks. Henryka Świerkowskiego,

⁸⁶ APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Starosta Powiatowy Kołobrzesci Leonard Zarębski do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z października 1947 r.*, 23.

⁸⁷ Raport Starosty Powiatowego w Kołobrzegu, Leonarda Zarębskiego, dla Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie podaje nazwisko Damitz Zofia, natomiast pełniący obowiązki naczelnika wydziału Urzędu Wojewódzkiego w Szczecinie, Stefan Kosior, w raporcie do Ministerstwa Ziem Odzyskanych podaje nazwisko Damter Zofia. Rozbieżność danych w obu raportach dotyczy także liczby osób zebranych u wjazdu do miasta. W pierwszym przypadku podano liczbę 10 osób, w drugim jest to już liczba 20 osób. Trzecia rozbieżność dotyczy liczby osób w kościele. Pierwszy raport mówi o 300 osobach, drugi podaje, że była to liczba 320 osób. APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Starosta Powiatowy Kołobrzesci Leonard Zarębski do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z października 1947 r.*, 23–24; APS, UWS 317, *UWS do Ministerstwa Ziem Odzyskanych Departament Administracji Publicznej w Warszawie z dn. 8.11.1947 r.*, 36–37.

⁸⁸ APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Starosta Powiatowy Kołobrzesci Leonard Zarębski do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z października 1947 r.*, 23.

⁸⁹ APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Starosta Powiatowy Kołobrzesci Leonard Zarębski do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z października 1947 r.*, 23.

⁹⁰ APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Starosta Powiatowy Kołobrzesci Leonard Zarębski do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z października 1947 r.*, 23.

⁹¹ Wejman, *Organizowanie struktur kościelnych*, 46.

⁹² APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Starosta Powiatowy Kołobrzesci Leonard Zarębski do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z października 1947 r.*, 23.

proboszcza parafii w Dygowie, który wyraził ubolewanie w związku z zaistniałą sytuacją. Kardynał udzielił błogosławieństwa zebranym w kościele i po trwającym pięć minut spotkaniu odjechał⁹³. Delegacja powitalna, na czele z miejscowym proboszczem, nie dotarła na spotkanie z racji braku informacji o gwałtownie zmienionej trasie wjazdu oraz planie działań.

Kronika parafii pw. św. Marcina w Kołobrzegu, jedynej wtedy katolickiej parafii, której dzieje sięgają swoimi korzeniami XIX w., nie wspomina o wizycie kardynała Hlonda w mieście. Wzmiankę o tym wydarzeniu znajdujemy natomiast w historii pierwszego dziesięciolecia kołobrzesckiej parafii spisanej przez ówczesnego proboszcza, ks. dr. Leona Szymona Grodzkiego OFMConv, dziesięć lat później. Informacja ma charakter lakonicznej notatki: „W październiku 1947 r. odwiedził Kołobrzeg w przejeździe śp. ks. kard. Hlond”⁹⁴.

Sumując, należy stwierdzić, że wizyta prymasa w Kołobrzegu wypadła bardzo słabo na tle innych tego typu wydarzeń. W kościele zgromadziło się jedynie ok. 300 osób. Są to bardzo prawdopodobne dane liczbowe odpowiadające możliwościom przestrzennym kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Kołobrzegu. W kontekście tych informacji warto pamiętać, że dane statystyczne z listopada roku 1947 wskazują, że w mieście zamieszkiwało w tym czasie już 4917 osób⁹⁵. Analiza przebiegu wizyty w kołobrzesckiej parafii nie pozwala jednoznacznie określić, co wpłynęło na ostateczny kształt tego wydarzenia. Pewnym jednak jest, że władze komunistyczne odniosły w tym względzie pewnego rodzaju sukces.

3.3. Koszalin

Kronika katolickiej parafii pw. św. Józefa Oblubieńca NMP, która wówczas funkcjonowała w Koszalinie, lakonicznie wspomina o wizycie kardynała Hlonda: „O ile się nie mylę, w 1947 r. odwiedził Koszalin J. Em. Ks. Kardynał August Hlond, bardzo mile i entuzjastycznie witany przez mieszkańców Koszalina”⁹⁶. Szczegółowo natomiast wydarzenie relacjonuje ks. Antoni Wołek-Wacławski w swoich wspomnieniach⁹⁷ spisa-

⁹³ APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Starosta Powiatowy Kołobrzescki Leonard Zarębski do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z października 1947 r.*, 23.

⁹⁴ Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzesckiej, Kuria gorzowska 1945–1972, Parafia Rzymskokatolicka pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Kołobrzegu 1953–1956, sygn. 107, 269.

⁹⁵ Tadeusz Gasztold, Hieronim Kroczyński, Hieronim Rybicki, *Kołobrzeg. Zarys dziejów* (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1979), 120–121.

⁹⁶ ADKK, *Kronika parafii św. Józefa w Koszalinie 1945–1974*, 9.

⁹⁷ Ksiądz Antoni Wołek-Wacławski – ur. 7 stycznia 1901 r. w Będziemyślu. Pochodził z ubogiej rodziny. Miał dwanaścioro rodzeństwa. Trzy pierwsze klasy gimnazjum ukończył w Rzeszowie, kolejne pięć klas w Przemyślu. Jako uczeń szóstej klasy brał udział w obronie polskośći Przemyśla i Lwowa. W 1920 r. zaangażowany w obronę Ojczyzny. Maturę uzyskał w roku 1921. W latach 1921–1925 student filozofii i teologii w seminarium w Przemyślu. Wyświęcony na kapłana 29 czerwca 1925 r. przez bpa Anatola Nowaka. Posługę kapłańską sprawował w: Tarnowcu (1925–1926), Przędzielnicy (1926–1927) i Sanku (1927–1930). Na początku II wojny światowej uratował dziesięciu polskich i dwóch żydowskich robotników przed rozstrzelaniem przez Niemców. Pod pseudonimem „Jurand”, jako członek AK, pełnił

nych z racji 25-lecia diecezji gorzowskiej⁹⁸. Kapłan przedstawia okoliczności, w jakich dowiedział się o planowanej wizycie kard. Hlonda. Miało to miejsce podczas specjalnej konferencji, na którą został wezwany wraz z kilkoma dziekanami. Poinformowano wówczas m.in. o trasie objazdu ziem północno-zachodnich administracji apostolskiej. W planie wyliczono miasta, w których kardynał miał się spotkać z wiernymi, kreśląc trasę: „Gorzów, Szczecin, Stargard, Koszalin, Sławno, Słupsk, Lębork do Gdańska i z powrotem do Warszawy”⁹⁹. Informacja o wizycie i dane dotyczące jej przebiegu miały pozostać tajemnicą aż do chwili oficjalnego zawiadomienia władz państwowych. Za przekaz komunikatu w określonym czasie odpowiadali, zgodnie z poleceniem administratora apostolskiego, poszczególni dziekani¹⁰⁰.

Ks. Wołek-Waławski wspomina także przebieg spotkania ze starostą koszalińskim, na które to udał się wraz z o. Bogumiłem Talarkiem OFMConv, proboszczem parafii pw. św. Antoniego w Sławnie. Zaskoczone organy władzy państwowej, po przydługiej naradzie, wyraziły zgodę na przejazd. Jednocześnie podano wytyczne, wg których należało zadbać o właściwe zachowanie uczestniczących w powitaniu prymasa. W komunikacie znalazły się m.in. takie oto uwagi: „władze zabraniają budować bram powitalnych, zatrzymywać się ludziom przy tych bramach, niszczyć kwiaty, odrywać ludzi od pilnych prac, tj. wykopków ziemniaków”¹⁰¹, grożąc wyciągnięciem konsekwencji.

Wobec tychże oczekiwań kapłani dali do zrozumienia, kim jest dla Polaków kardynał Hlond i odcięli się od odpowiedzialności za spontaniczne działania wiernych, które mogłyby mieć miejsce podczas powitania prymasa.

Według notatek ks. Wołka-Waławskiego spotkanie odbyło się w październiku 1947 r. Nie została jednak doprecyzowana data dzienna. Znane są natomiast szczegóły wizyty prymasa. Spotkanie w Koszalinie zaplanowano na godz. 18:00 28 października 1947 r., lecz doszło do skutku dopiero po przeszło dwóch godzinach. Samochód księdza

funkcję kapelana Obwodu Sanockiego. Zdekonspirowany 1 maja 1942 r., ukrywał się pod pseudonimem „Waławski”. Wrócił do Sanoka w 1945 r., lecz w 1946 r. uciekł przed aresztowaniem do Gorzowa. Skierowany przez administratora apostolskiego do Sieciemina. W 1948 r. został dziekanem dekanatu sławieńskiego. Od 1951 r. przeniesiony do Czarnego, jednocześnie dziekan dekanatu człuchowskiego. W latach 1958–1975 proboszcz parafii pw. św. Jakuba w Człuchowie i dziekan dekanatu. Autor artykułów o życiu Kościoła diecezji gorzowskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej. W 1973 r. obdarzony godnością prałata. Zmarł 8 lipca 1995 r. Pochowany w Człuchowie. Archiwum ks. Tadeusza Ceynowy, „Antoni Wołek-Waławski”, biogram przygotowany do *Słownika Polskich Teologów Katolickich*.

⁹⁸ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynek historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 65–69.

⁹⁹ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynek historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 66.

¹⁰⁰ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynek historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 66.

¹⁰¹ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynek historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 66.

prymasa pojawił się w Koszalinie o 20:15, od razu witany radośnie przez ludzi¹⁰². Wśród biorących udział w spotkaniu byli także kapłani z poszczególnych dekanatów: Koszalin, Białogard, Sławno, Słupsk, Złotów, Wałcz oraz Piła. Po wejściu do kościoła¹⁰³ ks. kardynał został uroczysto przywitany przez miejscowego proboszcza¹⁰⁴. Następnie dostojny gość sam przemówił z ambony. Na wstępie wypowiedzi przeprosił za spóźnienie. Ks. Wołek-Waławski cytuje wybrzmiałe wówczas słowa: „Zdawało się, że tu do Was tak niedaleko..., a wydawało się, już, że nie dojedziemy, takie były przeszkody, drogi pozamykane, choć wiedzieliśmy, że Wy tu na nas czekacie”¹⁰⁵. Następnie padły słowa zachęty do młodzieży, aby zachowała wiarę i męstwo. Ksiądz prymas odprawił Mszę Świętą i udał się na kolację¹⁰⁶.

Autor opracowania wspomina, że podczas kolacji usłyszał o szczegółach dotyczących podróżowania prymasa do Koszalina. Nie obyło się bez licznych rewizji dokumentów dokonywanych przez Milicję Obywatelską. Wiele dróg zostało zamkniętych, na wielu rozsypano gwoździe¹⁰⁷.

Ks. Wołek-Waławski opisuje także środki zaradcze, jakie zastosowały osoby z najbliższego grona kardynała towarzyszące mu w podróżowaniu. Przed pojazdem, w którym jechał kardynał z prałatami z Gniezna i Warszawy, jechały dwa samochody: pierwszy z inżynierem, drugi z administratorem apostolskim ks. E. Nowickim oraz kilkoma innymi kapłanami. Gdy natrafiali na gwoździe rozrzucone na drodze, inżynier wysiadał z auta i wożoną ze sobą miotłą zamiatał asfalt¹⁰⁸. Podczas spotkania – jako materiał dowodowy – zaprezentowano zebrane przedmioty¹⁰⁹.

¹⁰² ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynki historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 67; Raport UWS do Ministerstwa Ziem Odzyskanych departament Administracji Publicznej w Warszawie informuje, że do spotkania doszło o godz. 19:00. APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, 41.

¹⁰³ Kościołem, w którym doszło do spotkania z kardynałem, był kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP, a więc dzisiejsza katedra diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Pełniący obowiązki Naczelnika Wydziału UWS Stefan Kosior do Ministerstwa Ziem Odzyskanych Departamentu Administracji Publicznej w Warszawie z dn. 8.11.1947 r.*, 41.

¹⁰⁴ Administratorem parafii był o. Adolf Waluk OFMConv, który objął parafię niedawno, 18 sierpnia 1947 r. ADKK, Kuria gorzowska 1945–1972, Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Józefa w Koszalinie 1945–1948, sygn. 112, 313.

¹⁰⁵ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynki historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 68.

¹⁰⁶ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynki historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 68.

¹⁰⁷ Powszechnym działaniem władz komunistycznych było wysypywanie gwoździ na drogę. Starano się utrudniać przejazd kardynała, jak tylko było to możliwe. ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynki historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 68.

¹⁰⁸ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynki historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 68.

¹⁰⁹ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynki historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 68–69.

W rozmowie z odwiedzanymi kapłanami prymas zachęcał do zadawania pytań. Autor przywoływanego tu wspomnienia cytuje jedno, wraz z udzieloną przez kardynała odpowiedzią. Pytanie dotyczyło relacji państwo–Kościół i brzmiało następująco: „Dlaczego prymas nie złożył wizyty prezydentowi Bierutowi od czasu powrotu do Polski?” Otrzymana odpowiedź była precyzyjna i nie pozostawiała wątpliwości co do klimatu, jaki towarzyszył relacjom w ramach oficjalnej współpracy między aparatem władzy państwowej a przedstawicielami Kościoła w Polsce. Uczestnicy spotkania usłyszeli z ust kard. Hlonda, że: „Prymas jest przewodniczącym i przedstawicielem Episkopatu Polskiego. A Episkopat jeszcze przed moim tu powrotem wniósł orędzie do Rządu PRL na ręce prezydenta. Do dnia dzisiejszego ani rząd, ani prezydent nie odpowiedzieli. To orędzie było formą wizyty Episkopatu, a więc i moją. Czekamy na próżno na odpowiedź, czyli jakby rewizytę. Dopiero wtedy będą dalsze kontakty”¹¹⁰. Kardynał Hlond spędził noc w Koszalinie, o czym informuje Naczelnik Wydziału UWS, Stefan Kosior, w liście do Ministerstwa Ziem Odzyskanych Departamentu Administracji Publicznej¹¹¹. Rano, o godz. 7:00, sprawował jeszcze nabożeństwo z kazaniem [najprawdopodobniej prymas sprawował lub uczestniczył we Mszy św.], zjadł na plebanii śniadanie i o godz. 8:20 wyjechał w kierunku Gdańska¹¹².

Z okazji wizyty prymasa Polski mieszkańcy Koszalina przystroili okna swych mieszkań flagami papieskimi, niektórzy przygotowali iluminacje z użyciem świec. Podczas wyjazdu z miasta mieszkańcy żegnali prymasa okrzykami¹¹³.

Zakończenie

Artykuł z racji swojej obszerności został podzielony na dwie części. W niniejszej części, w skrócie, zostały zaprezentowane podstawy działania kardynała Hlonda jako wizytatora apostołskiego oraz działania zmierzające ku organizacji administracji apostołskich na Ziemiach Odzyskanych. Ostatni rozdział zawiera opis przebiegu wizyt kardynała (na podstawie dostępnych źródeł) w Pokrzywnicy, Kołobrzegu i Koszalinie. Druga część artykułu zawarta zostanie w następnym tomie *Rocznika Skrzatuskiego* i przedstawi przebieg spotkań w Sianowie, Miastku, Szczecinku, Okonku, Jastrowiu, Pile, Złotowie i Zakrzewie.

¹¹⁰ ADKK, Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynki historii Kościoła w/w diecezji*, cz. 1 (Człuchów, 1970), 68–69.

¹¹¹ APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, 41.

¹¹² APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Pełniący obowiązki Naczelnika Wydziału UWS Stefan Kosior do Ministerstwa Ziem Odzyskanych Departamentu Administracji Publicznej w Warszawie z dn. 8.11.1947 r.*, 41.

¹¹³ APS, UWS 317, Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295, *Pełniący obowiązki Naczelnika Wydziału UWS Stefan Kosior do Ministerstwa Ziem Odzyskanych Departamentu Administracji Publicznej w Warszawie z dn. 8.11.1947 r.*, 41.

Bibliografia

- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. *Kronika parafii św. Józefa w Koszalinie 1945–1974*.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Kuria gorzowska 1945–1972. Parafia Rzymskokatolicka pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Kołobrzegu 1953–1956, sygn. 107.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Kuria gorzowska 1945–1972. Parafia Rzymskokatolicka pw. św. Józefa w Koszalinie 1945–1948, sygn. 112.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Antoni Wołek-Waławski, *Wspomnienia Duszpasterza w 25-lecie diecezji gorzowskiej. Przyczynek historii Kościoła w/w diecezji*. Cz. 1. Człuchów, 1970.
- Archiwum ks. Tadeusza Ceynowy. „Antoni Wołek-Waławski”, biogram przygotowany do *Słownika Polskich Teologów Katolickich*.
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. Urząd Wojewódzki w Szczecinie 317. Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295. *Pełniący obowiązki Naczelnika Wydziału UWS Stefan Kosior do Ministerstwa Ziem Odzyskanych Departamentu Administracji Publicznej w Warszawie z dn. 8.11.1947 r.*
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. Urząd Wojewódzki w Szczecinie 317. Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295. *Starosta Powiatowy Kołobrzeski Leonard Zarębski do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z października 1947 r.*
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. Urząd Wojewódzki w Szczecinie 317. Sprawy wyznaniowe, sygn. 1295. *Starosta Powiatowy w Słupsku do UWS Wydział Społeczno-Polityczny z dn. 4.11.1947 r.*
- Archiwum Państwowe w Szczecinie. Urząd Wojewódzki w Szczecinie 317. *UWS do Ministerstwa Ziem Odzyskanych Departament Administracji Publicznej w Warszawie z dn. 8.11.1947 r.*
- Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej w Pile. Acta Hlondiana. T. VI. Cz. 3. *W sprawie przywilejów administratorów apostołskich dla Ziem Odzyskanych*.
- Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej w Pile. Acta Hlondiana. T. VI. Cz. 14. *Wykaz przywilejów udzielonych biskupom polskim pod okupacją sowiecką przez papieża Piusa XII – z Watykanu 30 XI 1939*.
- Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej w Pile. Acta Hlondiana. T. V. Cz. 17. *Ks. Antoni Thiel do J. Pietrzaka*.
- Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej w Pile. Acta Hlondiana. T. V. Cz. 23. *Petycje polskich zakonów do Kurii biskupich w sprawie pracy na Ziemi Zachodnie*.
- Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej w Pile. Acta Hlondiana. T. VI. Cz. 15. *Wykaz nadzwyczajnych uprawnień udzielonych kard. A. Hlondowi przez Stolicę Apostolską dnia 8 lipca 1945 r.*
- Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej w Pile. Acta Hlondiana. T. VI. Cz. 17. *S. Kosiński SDB, Historyczna decyzja. W trzydziestolecie ustanowienia organizacji kościelnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych przez kardynała Augusta Hlonda*.
- Bończa-Bystrzycki, Lech. *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X–XX/XXI wiek)*. Koszalin: Wydawnictwo Lech Bończa-Bystrzycki, 2012.

- Bończa-Bystrzycki, Lech. *Ferdinand Piontek proboszcz parafii katolickiej św. Józefa w Koszalinie (1910–1921)*. Koszalin: Wydawnictwo by Lech Bończa-Bystrzycki, 2020.
- Gasztold, Tadeusz, Hieronim Kroczyński, Hieronim Rybicki. *Kołobrzeg. Zarys dziejów*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1979.
- Kardynał August Hlond (1881–1948). *Salezjanin, Prymas Polski i Mąż Stanu*, red. Jerzy Pietrzykowski, Jarosław Wąsowicz. *Studia i Materiały Źródłowe t. 5* (Dębno: Archiwum Salezjańskie Inspektorii Pilskiej, 2015).
- Kosiński, Stanisław. „August Hlond 1926–1948”. W: *Na stolicy prymasowskiej w Gnieźnie i w Poznaniu. Szkice o prymasach Polski w okresie niewoli narodowej i w II Rzeczypospolitej*, red. Lenort Feliks, 319–370. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1982.
- Kufel, Robert Romuald. „Bensch Teodor”. W: Robert Romuald Kufel, *Słownik biograficzny księży pracujących w Kościele gorzowskim 1945–1956*. T. 1: (A–G), 54–55. Zielona Góra: Agencja Wydawnicza PDN, 2016.
- Nitecki, Piotr. „Kominek Bolesław”. W: Piotr Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, 105. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1992.
- Nitecki, Piotr. „Nowicki Edmund”. W: Piotr Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, 149. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1992.
- Nitecki, Piotr. „Sapieha Adam Stefan”. W: Piotr Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, 184. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1992.
- Nitecki, Piotr. „Wronka Andrzej”. W: Piotr Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce. Słownik biograficzny*, 229. Warszawa: Ośrodek Dokumentacji i Studiów Społecznych, 1992.
- Pietrzak, Jerzy. „Działalność kard. Augusta Hlonda jako wysłannika papieskiego na ziemiach odzyskanych w 1945 r.”. *Nasza Przeszłość* 42 (1974): 195–249.
- Pietrzak, Jerzy. *Pełnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945–1948*. T. 1. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009.
- Pietrzak, Jerzy. *Pełnia prymasostwa. Ostatnie lata prymasa Polski kardynała Augusta Hlonda 1945–1948*. T. 2. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009.
- Prejs, Roland. „Hartz Franz”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 6 (kol. 579–580). Lublin: Wydawnictwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993.
- Raina, Peter. *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*. T. 1. Poznań: W drodze, 1994.
- Sitarz, Mirosław. „Administrator apostolski «ad nutum Sanctae Sedis»”. W: Mirosław Sitarz, *Słownik prawa kanonicznego*. (kol. 4). Warszawa: Pax, 2004.
- SW. „Dataria”. W: *Słownik Języka Polskiego*, red. Witold Doroszewski. Dostęp 22.11.2020. <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/dataria;5419699.html>.
- Wejman, Grzegorz. „Organizowanie struktur kościelnych na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1972”. W: *Kościół katolicki w realiach władzy komunistycznej na Pomorzu Środkowym w latach 1945–1989*, red. Tadeusz Ceynowa, Paweł Knap. Szczecin: IPN Szczecin 2011: 23–50.
- Wejman, Grzegorz. „Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w latach 1945–1956”. W: *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim*. T. 1: 1945–1956, red. Michał Siedziako, Zbigniew Stanuch, Grzegorz Wejman, 39–57. Szczecin: IPN, 2016.
- Wejman, Grzegorz. *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i Ziemi Lubuskiej w latach 1945–1972*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007.

- Wejman, Grzegorz. „Prymas August Hlond budowniczy polskiej administracji kościelnej na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej”. W: *Doniosłe dziedzictwo. Sługa Boży, prymas August Hlond – duszpasterz i mąż stanu. Z dziejów parafii św. Ottona w Pyrzycach*, red. Zbigniew Rakiej, 29–54. Pyrzyce–Szczecin: Wydawnictwo Archiwum Państwowe „Dokument”, 2015.
- Wiązowski, Eugeniusz Grzegorz. „Kardynał August Hlond jako twórca podstaw administracji kościelnej na Pomorzu Środkowym po II wojnie światowej”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 18, 1 (2012): 159–163.
- „Wikariusz kapitulny”. Dostęp 22.11.2020. https://silesia.edu.pl/index.php/Wikariusz_kapitulny.
- Wilczyński, Leszek. *Dzieje archidiecezji poznańskiej XX wieku i na początku XXI wieku*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 2019.
- Wilemska, Elżbieta. „Milik Karol”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 12 (kol. 1054–1055). Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2008.
- Włodkowski, Robert. „Zachodnia granica państwa a stosunki państwo–Kościół w latach 1945–1956 Doświadczenie szczecińskie”. W: *Nad Odrą i Bałtykiem. Myśl zachodnia: Ludzie – koncepcje – realizacja do 1989 roku*, 629–647. Szczecin: IPN, 2013.
- Zieliński, Zygmunt. *Kościół w Polsce 1944–2002*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, 2002.
- Żaryn, Jan. *Kościół a władza w Polsce 1945–1950*. Warszawa: DiG, 1997.

Streszczenie

Prymas Polski kardynał August Hlond przeszedł do historii jako postać wybitna. Przypadło mu odegrać rolę organizatora struktur kościelnych w powojennej Polsce, na mocy specjalnych przywilejów papieskich, jakich dotąd nikomu w Kościele nie przyznawano. W historię późniejszej diecezji koszalińsko-kołobrzesckiej wpisał się nie tylko swoimi decyzjami, ale również odwiedzając jej tereny. Niniejszy artykuł zawiera opis przywilejów, przebieg spotkań prymasa z „niemieckimi” rządcami dotychczasowych struktur kościelnych, informacje na temat nowych rządców administracji apostolskich utworzonych w miejsce dawnych jednostek, a także przebieg wizyt kardynała w Pokrzywnicy, Kołobrzegu i Koszalinie.

Słowa kluczowe: kardynał August Hlond, prymas Polski, Ziemie Odzyskane, diecezja koszalińsko-kołobrzescka, organizacja Kościoła, Pomorze Zachodnie, Pokrzywnica, Kołobrzeg, Koszalin

Abstract

RESIDENCE AND TEACHING OF THE PRIMATE OF POLAND, CARDINAL AUGUST HLOND, ON THE TERRITORY OF THE LATER KOSZALIN-KOŁOBRZEG (KOŁOBRZEG) DIOCESE

The Primate of Poland Cardinal August Hlond has gone down in history as an outstanding figure. It fell to him to play the role of organizing church structures in post-war Poland, by virtue of special papal privileges, which until then had not been granted to anyone in the Church. He wrote himself into the history of the later Koszalin-Kołobrzeg (Kołobrzeg) Diocese not only by his decisions, but also by visiting its territories. This article contains a description of the privileges, the course of the primate's meetings with the "German" rulers of the former church structures, information on the new rulers of the apostolic administrations created to replace the former units, as well as the course of the cardinal's visits to Pokrzywnica, Kołobrzeg (Kołobrzeg) and Koszalin.

Keywords: Cardinal August Hlond, Primate of Poland, Recovered Territories, Koszalin-Kołobrzeg (Kołobrzeg) Diocese, Church organization, Western Pomerania, Pokrzywnica, Kołobrzeg (Kołobrzeg), Koszalin